

УКРАЇНА І СВІТ

Збірник наукових праць

Разом з тим потрібно зазначити, що гра є і засобом, і методом, і формою навчання. Усе залежить від кута, під яким розглядають це питання.

Таким чином, гра залишається одним з найкращих педагогічних прийомів, і в майбутньому використання ігор у різних формах стане одним з основних методів викладання.

Література

1. Хейзинга Й. В тени завтрашнього дня // Homo ludens. – М., 1992
2. Гульга А.В. Німецька класическа філософія, – М.: Мысль, 1986.
3. Казакова Н.Т. Феномен ігор: Методологічний аналіз. – Красноярськ Ізд-во КГПУ, 1998.
4. Кант І. Критика способности суждения / Пер. с нем. – М.: Искусство, 1994.
5. Гегель Г.-В.-Г. Эстетика. В 2-х тт. – СПб.: Наука, 1998.
6. Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика: Сочинения в 2-х тт. – М.: 1983.
7. Шеллинг Ф.В. Философия искусства. – М.: Изд-во “Мысль”, 1999.
8. Gross K. Die Spiele der Menschen. – Lend, 1899.
9. Берн Э. Секс в человеческой любви. – М., 1990.
10. Словарь русского языка Ожегова С. И. – М.: Русский язык, 1986.
11. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы к психологии. – 1966. – № 6.
12. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1981.
13. Российская педагогическая энциклопедия / Под ред. В.В. Давыдова. – М., 1993. – 336 с.

Печеніна Н. А.

КИЇВСЬКА ЗЕМЛЯ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ В XI-XIII СТ.

Останніми роками активізувались дослідження фундаментальних проблем історії Давньоруської держави. Прагнення вчених зрозуміти сенс глибинних соціально-економічних, політичних і культурних явищ і процесів східнослов'янського суспільства IX-XIII ст. спричинились сьогодні до значної конкретизації відповідних розвідок. До найбільш актуальних подібних тем належить і проблема складання державної території Київської Русі.

Територія Давньоруської держави сформувалась на основі земель і князівств, що виникли з східнослов'янських союзів пле-

мен. Племінні об'єднання в IX-X ст. змінилися територіальними, що тяжіли до одного чи кількох ранньофеодальних міст. Найраніше територіальні об'єднання-землі почали складатися у Подніпров'ї (Київська і Чернігівська). В епоху феодальної роздробленості, яка характеризувалася завершенням процесів виділення окремих князівств, Київ перетворився в стольне місто однієї з земель Русі й знаходився приблизно в однакових умовах з такими містами, як Новгород, Владимир на Клязьмі, Галич, Чернігів. Відрізнявся Київ від них лише своїм історичним минулим, становищем церковного центру усіх давньоруських земель, а також місцем і роллю в боротьбі Русі з половцями. На відміну від більшості земель, Київська земля, що була давнім політичним і територіальним центром Київської Русі, не перетворилась у спадкову вотчину якоїсь із князівських ліній, а протягом XII – 1 пол. XIII ст. вважалася власністю великокнязівського київського стола і навіть загальнодинастичною спадщиною давньоруського князівського роду.

Тому не дивно, що протягом XII – 1 чверті XIII ст. Київська земля неодноразово привертала увагу давньоруських князів. Одні з них обмежувалися претензіями на якусь частину спільної родової спадщини, інші, що вели боротьбу за відновлення єдності руських земель, аж до 60-х років XII ст. пов'язували успіхи цієї боротьби з володінням старою столицею Русі. У цій принадливій силі Києва, безперечно, давалася взнаки традиція – його колишнє політичне значення, а не те реальне місце, яке він посідав серед інших давньоруських центрів у XII ст. Міжособна боротьба за Київ, що її вели чернігівські, волинські, ростово-суздальські, смоленські та інші князі, об'єктивно призводила до дальшого політичного послаблення Києва.

Поступово традиційне прагнення князів посісти київський стіл переросло у свою протилежність. Сильні удільні володарі намагались очолити боротьбу за відновлення загальнорусської єдності не шляхом захоплення київського столу, а шляхом утвердження в ролі об'єднавчого центру стольного міста свого князівства. Водночас вони уважно стежили за ситуацією, що складалася на півдні Русі, постійно добиваючись там частини власності. Роз-

виток різних форм спів правління на київському столі призвів зрештою до того, що Київ і Київська земля стали об'єктом колективного сюзеренітету найсильніших князів Русі.

Формування території Київської землі в основному завершилося у 2 пол. XI ст., коли Руська земля розділилася на три частини між Києвом, Черніговом і Переяславом. До київського стола відійшли колишні Полянське Правобережжя, землі древлян, південно-західні райони розселення дреговичів, а також землі уличів у басейні Південного Бугу. У період феодальної роздробленості, коли території більшості давньоруських князівств стабілізувалися, межі Київської землі постійно зазнавали змін. Іноді до київських володінь приєднувались землі інших князівств. Київські князі з династії чернігівських Ольговичів утримували за собою В'ятицьку землю і частково Прип'ятське Лівобережжя, а під час князювання в Києві представників роду Мономаха статут київських доменіальних володінь дістали Посейм'я і Туровська волость. Мав місце і зворотній процес, коли в результаті роздачі київських волостей молодшим князям, князям-ізгоям, а нерідко й сильним удільним, які постійно претендували на долю в родовій спадщині, володіння власне Києва значно скорочувались.

Одночасно з формуванням основної території Київської землі визначались і її межі. На Лівобережжі після виділення Чернігівщини в окреме князівство за Києвом залишалася невелика смуга землі (завширшки в 10-15 км), що витягнулась від Десни до Трубежа. Серед київських володінь літопис називає тут Ольжичі, Лукаву, Морівійськ, Городець, Саків, Рудичі. Центром задніпровської київської волості був Саків. У 1101 р. у цьому місті, що знаходилось на південь від Києва, Святополк і Мономах уклали мир з половцями, а в 1142 і 1146 рр. воєвода чи посадник Сакова Лазар Саковський брав активну участь у київських подіях.

Лугава і Морівійськ знаходилися на киево-чернігівському порубіжжі, недалеко від Десни. Тут відбувалися зустрічі й переговори київських князів з чернігівськими. Звідси 1154 р. Юрій Долгорукий направив грамоту Ізяславу Давидовичу в Київ з вимогою звільнити великокнязівський стіл. Згодом ці населені пункти перейшли до складу чернігівських володінь. Поблизу Києва розта-

шувалися Ольжичі. У 1142 р. великий князь Всеволод Ольгович, бажаючи порозумітись із братами, скликав їх на переговори в Ольжичі. Через два роки тут зупинилися київські князі Ізяслав Мстиславович і В'ячеслав Володимирович, які поспішали на виступку обложеному Юрієм Долгоруким Чернігову. Як крайній пункт Київської землі на лівому березі Ольжичі згадуються в літописі ще двічі – під 1161 та 1183 рр. Аналогічну роль відігравав і Городець, також розташований, за літописом, недалеко від Києва. Напевно, Городець був замиською резиденцією київських князів і правив за місце князівських зустрічей.

На правому березі північні рубежі Київської землі проходили по вододілу Прип'яті, Березини і Німану. Ці землі, населені дреговичами, протягом майже всієї історії Русі перебували під впливом Києва. Головне місто дреговичів Туров, розташоване на правому березі Прип'яті, тривалий час відіграло помітну роль серед міст Київської землі; Туров, як правило, належав старшому, після великого київського, князю. 1142 р. у Турові сидів В'ячеслав, 1150 р. – син Юрія Долгорукого – Андрій, у розпорядженні якого перейшли також Пінськ і Пересопниця. У 1154 р. великий князь Ростислав Мстиславович наділив Турово-Пінською землею Святослава Всеволодовича. У наступному році одне з визначних міст басейну Прип'яті Мозир Юрій Долгорукий віддав Святославу Ольговичу. У цьому районі літопис називає також Чичерськ, Брягин, Случеськ, Клечеськ, Чорторийськ, Дубровицю та інші міста, що знаходилися під владою київських князів.

Західні межі Київської землі вже у X-XI ст. дійшли до Горині й Західного Бугу, де розташувалася Берестейська область. У Погонинні існували такі міста, як Пересопниця і Зарічеськ, Шумськ на р. Вілії, Тихомль на р. Горині, Чемерин на р. Олиці, що впадала в Горинь, Корчеськ на р. Корччині та деякі інші. Оскільки ці землі лежали ближче до Волині й Галичини, ніж до Києва, вони досить часто були “яблуком незгоди” між князями названих центрів. Проте перевага залишалася за Києвом; у погоринських містах, як правило, сиділи посадники великого князя. 1152 р. за умовами мирної угоди між Ізяславом Мстиславичем і Володимиром Гали-

цьким, останній зобов'язувався не претендувати на "города русские", тобто київські.

Південно-західні рубежі Київської землі проходили по лінії верхньої течії Південного Бугу й Случі. Літопис у числі київських називає тут такі міста, як Божський, Котельниця, Межибожжя. Побузькими містами, як своєю вотчиною, розпоряджались, головним чином, київські князі. Так, 1146 р. Ізяслав Мстиславович, позбавивши Святослава Всеволодовича м. Володимира, віддав йому натомість "Бужський и Межибожье и пять городов". У 1148 р. "Божський, Межибожие, Котельницю и ина два города" Ізяслав віддав сину Юрія Долгорукого Ростиславу. Збираючись у похід проти Юрія, Ізяслав наказав Ростиславу йти в Божський і там постерегти "земли руськой". Отже, Побужжя, на яке постійно претендував Галич, служило своєрідним бар'єром, що захищав Київ з південного заходу. Між верхньою течією Південного Бугу, Тетерева і Случі, знаходились болоховські міста Деревич, Губин, Кудін, Кобуд, Дядьков та інші, які належали київським князям, а в другій чверті XIII ст. виділилися в окремий князівський наділ.

Південні рубежі Київської землі, які водночас були і південним кордоном давньоруської держави, зазнавали постійних нападів кочових народів. Наприкінці XI ст. Пороська оборонна лінія, створена за Ярослава Мудрого, була прорвана новим сильним ворогом Русі – половцями, але вже на початку XII ст. спільними зусиллями руських князівств вона була відновлена. У 2 пол. XII ст. кордони Київської землі відсунулися значно південніше Росі й, напевно, доходили до Тясмину.

Боротьба Русі із кочовими народами Степу, що тривала століттями, покликала до життя складну систему оборонних рубежів на півдні Київської землі. Крім Пороської й Стугнянської, у 2 пол. XI – на початку XII ст. була зведена Дніпровська оборонна лінія, яка мала захищати водний торговельний шлях і південні підступи до Києва. Вона проходила від гирла Стугни і до Росі. Через придніпровські міста здійснювався зв'язок Києва з південним кордоном Русі. Літопис називає тут такі населені пункти, як Треполь, Новгород-Святополч, Іван, Чучин, Заруб, Канів на Дніпрі, Корсунь, Торчеськ, Юр'єв на Росі. Більшість з цих пунктів являла

собою не тільки фортеці, а й господарські та адміністративні центри окремих феодалських володінь. Будувалися вони за певним планом і мали цілий ряд спільних конструктивних рис. Систему воєнно-феодалських замків у південно-русько-му пограниччі доповнювали потужні земляні вали, які проходили у межиріччі Росі й Роставиці, а також вздовж лівого берега Стугни і далі у південно-західному напрямку за Ірпінь і Здвиж.

Київська земля у XI-XIII ст. була однією з найбільш розвинутих і густанаселених областей Русі. Загальна кількість її міст, згадуваних у писемних джерелах, досягала 79. Різні типи населених пунктів розподілялися на території Київської землі нерівномірно. Як правило, великі міські центри знаходились у лісостеповій смузі на підступах до Києва. Вздовж південних рубежів стояли міста-фортеці, сторожові застави, що охороняли державний кордон Русі. У Прип'ятському Поліссі було менше міст, ніж в інших районах Київської землі, але й тут існували великі міста. У зв'язку з поглибленням процесів феодалізації й подальшим зростанням продуктивних сил на Русі на Київській землі з'явилася велика кількість нових населених пунктів – міст, феодалських замків, фортець, неукріплених сільських поселень.

Центром Київської землі залишався Київ. Місто в XII ст. займало велику площу, його населення становило 50 тис. чоловік. Київ був одним з найбільших міст не тільки Русі, а й усїєї середньовічної Європи. Протягом XII – 1 пол. XIII ст. у Києві зводиться близько 20 кам'яних будівель культового, цивільного й фортифікаційного характеру, що становило майже половину споруд, збудованих за всю його домонгольську історію.

Зростання і розвиток Києва в указаний період тісно пов'язані зі збільшенням у ньому кількості феодалських дворів. Літопис протягом XI-XIII ст. згадує понад 20 боярських і воеводських династичних родів, які відігравали важливу роль у житті не тільки Києва, а й усїєї Русі. Родоначальник знаменитого боярського роду Вишата брав участь у поході руських дружин на Царград 1043 р., а його син Ян був відомим київським тисяцьким. Визначними діячами кінця XI – початку XII ст. стали київські бояри Чудіни. Старший із них – Чудін Нікула був посадником у Вишгороді, його

брат Туки – воеводою в Ізяслава і Всеволода Ярославичів, а син Чудін Іван брав участь у відомій нараді, скликаній Мономахом у Берестові. Помітне місце у житті Києва початку XII ст. посідав боярський рід Ратібора, родоначальник якого 1079 р. був посадником Всеволода у Тмутаракані, а потім став радником Мономаха.

Важливу роль у житті Київської землі відігравали міста Вишгород, Білгород, Василів, а також фортеці, що входили до системи оборонного кільця навколо Києва. Густою мережею міст були вкриті північно-західні та західні райони Київської землі.

Таким чином, в XI-XII ст. Київська земля залишалась важливим чинником політичного життя, а напередодні монголо-татарського нашествия вона роздробилась на невеликі уділи.